

daha sonra Mevlânâ'ya bağlanıp onun yakınları arasına girdiğini anlatır. Mevlânâ'nın, bir yakınının kusurunu bağışlaması ve ona yardım etmesi için Nüreddin'e hitaben yazılmış iki mektubu bulunmaktadır.

Nüreddin'den sonra da Cacaoğulları'ndan bazı isimlere rastlanmaktadır. Vakfiyesine göre erkek kardeşi İsmâil'den başka Devlet Hatun adlı bir kız kardeşi ile, Eflâkî'ye göre Gazan Han'ın yakınlarından olan ve Ârif Çelebi Merend şehrine gittiği zaman maiyetinde bulunan Polat Bey adlı bir oğlu vardır. Kaynaklarda 696 (1297) veya 717'de (1317) Halep emîrlerinden Cacaoğlu Alâeddin kumandasında bir ordunun Âmid'i zaptettiğinden ve yine Halep'te el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem tarafından yaptırılan bir Cacaoğlu zâviyesinden bahsedilir. Bunlar Baybars'ın, Nüreddin ve kardeşi İsmâil'i esir olarak Dimaşk'a götürdükten sonra Cacaoğulları'ndan bazılarının Suriye'de yerleştiğini göstermektedir. Hüseyin Hüsameddin ise kaynak belirtmeden İskilip kazasında Ceceliler aşiretinin emîri olarak Yahyâ Bey'in adını zikreder.

Cacaoğlu Nüreddin, daha çok 670 (1272) tarihli vakfiyesinin özelliği dolayısıyla tanınmıştır. Asıl Arapça metnin özeti olan Moğolca kısım, Anadolu'da Uygur harfleriyle yazılmış ilk eser olması dolayısıyla önem kazanmıştır. Ahmet Temir vakfiyenin metnini ve tercümesini 1959'da yayımlamıştır. Ancak devrinin sosyal ve iktisadî tarihi bakımından zengin bir kaynak durumunda olan bu vakfiye üzerinde henüz bir inceleme yapılmamıştır.

Nüreddin, vakfiyesine göre Kırşehir, Sultanüyüğü (Eskişehir), Kayseri ve İskilip'te toplam üç medrese, beş mescid, bir dârüssulehâ, bir han, bir hankah, bir zâviye, bir mektep, iki türbe vakfetmiş ve on yedi mescid ile bir zâviyeyi de tamir ettirmiştir. Bütün bunların masraflarını karşılamak için de arazi, köy, dükkân, ev, han, değirmen, fırın, hamam vb. gelirini vakfetmiştir. Bu eserlerinden kitâbeleriyle birlikte ancak üçü, Eskişehir'deki minare (666/1267-68), Kırşehir'in 18 km. güneyindeki Kesikköprü Hanı (667/1268-69) ve Kırşehir'deki medrese (671/1273) günümüze ulaşabilmiştir. Şifahî rivayetlere ve medresede yapılan kazılara göre burasının vaktiyle rasathâne olduğu ve astronomi öğretimi yapıldığı ihtimalleri üzerinde durulmaktadır (bk. CACA BEY MEDRESESİ).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmîr* 'l-*‘alâ* 'iyye, s. 646-647; a.mlf., *Muhtaşar Selcûknâme* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1902, s. 301-302; Yazıcızâde Ali, *Târih-i Âl-i Selçuk*, TSMK, Revan nr. 1391, vr. 3809; Mevlânâ, *Mektuplar* (trc. ve haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1963, s. 39-40, 42-43, 80-81; İbn Şeddâd, *Târihu'l-Melikî'z-Zâhir* (nşr. Ahmed Hatîf), Beyrut 1403/1983, s. 163, 173, 337; a.e.: *Baybars Târihi* (trc. Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 80, 86, 157; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 74-75; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, 155, 345; II, 178-179, 196-197; *Târih-i Âl-i Selçuk* (nşr. ve trc. F. N. Uzluk), Ankara 1952, s. 56-57 (trc. s. 37); Kalkaşendî, *Şubḥu'l-aḥşâ*, XIV, 149, 160; *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyet-nâme* (haz. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1958, s. 28-30, 32, 113-114; İbrâhim b. Muhammed İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-müntehab fî târihi memleketi Haleb* (nşr. Yûsuf b. Serkis ed-Dimaşkı), Beyrut 1909, s. 235; *Amasya Târihi*, III, 10-11; Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gölşehir ve Babailer - Ahiler - Bektaşiler*, İstanbul 1948, s. 42-55; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 253-254; Nejat Kaymaz, *Pervâne Muînüddîn Süleyman*, Ankara 1970, bk. İndeks; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989; Mikâl Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991, bk. İndeks; T. Özgüç — M. Akok, "Üç Selçuklu Abidesi, Dolay Han, Kesik Köprü Kervansarayı ve Han Camii", *TTK Belleten*, XXII/86 (1958), s. 256; Mükrimin H. Yınanç, "Diyarbakir", *İA*, III, 618-619.

SADİ S. KUCUR

CÂCERM

(جاجرم)

İran'ın kuzeydoğusunda bir şehir.

Horasan eyaletindedir; Nişâbur, Cüveyn ve Cürcân arasında, Tahrân - Nişâbur - Meşhed tren yolu üzerinde yer alır. İsmi "sıcak yer" anlamını taşıyan Farsça *câgerm* kelimesinden gelmektedir. X ve XI. yüzyıllarda otuz burçlu daire şeklinde surlarla ve üç zirâ genişliğinde bir hendekle çevrili önemli bir ticaret merkeziydi. Şehirde yedi mahalle, yedi cami ve çevresinde de bakımlı bahçeler bulunuyordu. Makdisî (ö. 381/991 [?]) cuma camii'nin çok güzel olduğunu söylemektedir. *Hudûdü'l-‘âlem*'de (yazılış tarihi 372/982-83) şehir Cürcân, Kûmis ve Nişâbur'un ticarî merkezi olarak gösterilir. Câcerm'in Nişâbur'dan batıya doğru Cüveyn'e, oradan da düz ovaya inerek Hazar kıyılarına uzanıp Dînâr Sarı geçidini takip eden eski bir kervan yolunun üzerinde olduğu bilinmektedir. Gazneli Mesud 1035 yılında Taberistan ve Cürcân'ın Ziyârî emîri Felek el-Meâlî Minûçihir b. Kâbûs'a karşı yaptığı seferde bu

yolu kullanmıştı. Bu yol Cengiz Han ve İlhanlılar dönemlerinde de önemini kısmen korumuştur. Ortaçağ coğrafyacılarından Hamdullah Müstevfî (ö. 750/1350) şehrin etrafında zehirli otlar bulunduğunu ve insanların sağlık endişesiyle burada oturmayı pek istemediklerini bildirir. Müellif ayrıca kale dibinde bulunan ve kabukları diş ağrısına ilâç olarak kullanılan iki çınar ağacından bahsetmektedir.

Safevî ve Kaçar sülâleleri dönemlerinde eski önemini kaybeden Câcerm, XIX. yüzyılın sonlarında 500 evli küçük bir yerleşme merkezi halini almıştır. Bugün Horasan eyaletinde Bucnurd vilâyetine bağlı küçük bir kasaba olan Câcerm'in başlıca gelir kaynağını bölgede yetiştirilen pamuk teşkil eder. 1986 sayımına göre nüfusu 7235 idi.

Câcerm'de birçok şair ve âlim yetişmiş olup bunların en meşhurları, şairlerden Bedreddin Câcermî (XIII. yüzyıl) ile oğlu Muhammed b. Bedr ve âlimlerden de Ebû Kâsım Abdülazîz b. Ömer Câcermî (ö. 440/1048-49) ile Ebû İshak İbrâhim Câcermî'dir (ö. 544/1149-50).

BİBLİYOGRAFYA :

Dihhudâ, *Luḡatnâme*, "Câcerm" md.; Makdisî, *Aḥsenü't-teḫâsîm* (trc. Ali Nakı Münzevî), Tahrân 1361 hş., II, 466; *Hudûdü'l-‘âlem* (Minnorsky), s. 102; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 152-153; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 92; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 150; Muhammed Takı Han Hekîm, *Genc-i Dâniş* (nşr. Muhammed Ali Sütî — Cemşid Keyâfer), Tahrân 1366 hş., s. 466-467, 532-536; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 392, 430; Muhammed Hasan Han, *Maṭla'ü's-şems*, Tahrân 1362-63 hş., II, 114-118; C. E. Bosworth, "Djâdjarm", *El² Suppl.* (İng.). s. 235.

RIZA KURTULUŞ

CA'D b. DİRHEM

(الجمد بن درهم)

(ö. 124/742 [?])

Tâbiîn neslinden olup ilâhî sıfatlar, halku'l-Kur'ân ve insanların fiilleri gibi itikadî konuları ilk defa tartışmaya açan âlimlerden biri.

İbn Dirhem diye de tanınır. Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Aslen Horasanlı veya Harranlı olduğu ileri sürülmüştür. Akaid konularını akılcı bir yaklaşımla ele aldığına göre eski felsefî kültürlerin merkezlerinden biri sayılan Harrân'da doğmuş ve yetişmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Süveyd b. Gafele el-Küfî veya Benî Mervân'ın *mevâlî**sin-

dendir. Aşap devrinin son zamanlarında uzun süre Dimaşk'ta yaşadığı dikkate alınarak tâbiî neslinden kabul edilmiştir.

Hicrî II. yüzyılın başlarında akaid konularında ortaya attığı Selef inancına aykırı görüşleriyle dikkati çekti. Dimaşk, Basra, Küfe gibi merkezleri dolaşarak görüşlerini yaymaya çalıştı. Küfe'de karıştığı Cehm b. Safvân ile ilmî sohbetlerde bulundu ve ilâhî sıfatlar konusunda onu etkiledi. Vehb b. Münebbih ile de çeşitli zamanlarda görüşüp ilâhî sıfatlar meselesini tartıştı. Rakka'ya giderek orada Cezîre, Azerbaycan ve Ermenistan Valisi Muhammed b. Mervân'ın himayesine girdi; onun oğlu ve müstakbel Emevî halifesi II. Mervân'ın eğitimini üstlendi. Görüşleri üzerinde etkili olduğu için Emevîler'in bu son halifesine Ca'dî lakabı verilmiştir. Ca'd halku'l-Kur'an konusunda Halife Hişâm b. Abdülmelik'e yakınlığı ile tanınan Meymûn b. Mihrân'la da münazaralarda bulundu. Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü savunduğu için Meymûn tarafından Halife Hişâm'a şikâyet edildi. Bir süre Vali Muhammed b. Mervân'ın sarayında kaldı. Daha sonra Basra ve Küfe taraflarına giderek saklanmaya çalıştıysa da halifenin, Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'ye Ca'd'ı yakalayıp idam etmesini emretmesi üzerine tutuklandı. Tutukluluk süresi uzayınca Ca'd'ın taraftarları halifeye başvurarak serbest bırakılmasını istediler; ancak bu vesile ile onun hâlâ öldürülmediğini öğrenen halife valiye derhal ölüm emrini infaz etmesini bildirdi. Bunun üzerine Ca'd bir kurban bayramı günü Hâlid el-Kasrî tarafından Küfe veya Vâsıt'ta muhtemelen 124 (742) yılında idam edildi. Ölüm yılı olarak 118 (736) ile 128 (745) arasında değişen tarihler de kaydedilir. Akaidle ilgili farklı görüşleri yüzünden veya saltanata dayanan Emevî idaresinin, Kur'an ve Sünnet'teki devlet idaresini düzenleyen ilkelere uymadığını ileri sürerek onlara karşı siyasi mücadeleye girişi sebebiyle öldürüldüğüne dair değişik rivayetler de vardır (Taberî, VI, 591).

Mu'tezile, Cebriyye ve Mürcie'ye nisbet edilen Ca'd b. Dirhem'in kelâmî görüşleri hakkında kaynaklarda bulunan bilgiler şu dört noktada toplanmaktadır: 1. Âlem cevherler ve arazlardan ibarettir. Bunlar hâdis olduğundan âlem de hâdistir. 2. Allah Teâlâ'nın zâtı dışında kadim olan birtakım sıfatları yoktur. Eğer bu tür sıfatları bulunsaydı Allah'ın birli-

ği (tevhid) ilkesi ortadan kalkardı. Allah'ın yaratıklara benzemesi düşünülmeceğine göre naslarda O'na izâfe edilen "yed", "vech", "ayn" gibi kavramların teşbih ve tescime götüren zâhirî anlamlarından farklı mânaları bulunmalıdır. Bu sebeple ilâhî sıfatları konu edinen naslar aklın ışığı altında yoruma tâbi tutulmalıdır. Allah'ın Hz. Mûsâ'ya hitap edışı de beşerî anlamda değildir. 3. Kur'an-ı Kerim kadim değil hâdistir. 4. Kullar fiil işleme gücüne (istitâat) sahiptirler ve bu güçle fiillerini kendileri meydana getirirler. Zira bir fiilin meydana gelmesi kulun gücünü kullanmasına bağlıdır. Bu husus tecrübe ile bilinmektedir. Kulların, fiillerine ilişkin ayrıntılı bilgilerden yoksun oldukları ve istedikleri her fiili meydana getirmekten âciz kaldıkları noktalarında toplanan eleştiriler karşısında Ca'd'ın bu görüşü terkederek fiillerin kullar tarafından değil Allah tarafından yaratıldığı, dolayısıyla insanlara cebir altında bulundukları görüşünü benimsediği de nakledilir (Hüseyin Atvân, s. 84). Daha sonra Mu'tezile'nin beş esastan kabul edilecek olan "emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker" prensibi de kaynaklarda Ca'd'a nisbet edilen görüşler arasında yer alır.

Maniheizm, Sâbilik, Yahudilik gibi eski din ve kültürlerin tesirinde kalarak İslâm akaidinde yeni görüşler ortaya attığı söylenen Ca'd b. Dirhem'in hayatı ve itikadî görüşleri hakkında yeterli bilgi bulunmadığından kendisine nisbet edilen görüşlerin ona ait olup olmadığını, ayrıca eski kültürlerden ne ölçüde etkilendiğini belirlemek oldukça güçtür. Bununla birlikte onun itikadî konuları aklın ışığında açıklamaya ve İslâm düşüncesinin fizik ve metafizik sisteminin temellerini atmaya çalışan ilk kelâmcılardan olduğunda şüphe yoktur. Vehb b. Münebbih, Ca'fer es-Sâdık, Behlûl eş-Şâmî gibi Selef âlimleri tarafından eleştirilen Ca'd'ın görüşleri daha sonra İslâm dünyasında yankı bulmuş, Cehm b. Safvân, Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd ve diğer bazı Mu'tezile âlimlerince benimsenerek kelâm disiplininin teşekkül etmesinde rol oynamıştır. İbn Teymiyye, Ca'd'ın Harranlı olması ve Sâbilik'le Keldânîler'den gelen felsefî görüşleri yakından tanıması sebebiyle, İslâm dünyasında felsefenin yeni kurulmakta olduğu kendi döneminde bilhassa ilâhiyata dair konularda filozofları da güçlü bir şekilde etkilediğini öne sürer (Der'ü te'ârûz, I, 312-313; VII, 175; Mecmû'u fetâvâ, V, 20-22).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, Beyrut 1404/1984, s. 7; Dârimî, *er-Red 'ale'l-Cehmiyye* (nşr. Gösta Vitestam), Leiden 1960, s. 4; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VI, 591; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 401; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Kevserî), s. 17, 167; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), V, 70; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, s. 325; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 264, 428; a.mlf., *el-Lü'bâb*, I, 282-283; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, V, 20-22; a.mlf., *el-Fetvâ'l-Hameviyyetü'l-kubrâ* (a.e. içinde), s. 20-21; a.mlf., *Der'ü te'ârûz* I, 'aql ve'n-naql (nşr. Muhammed Reşad Sâlim), Riyad 1399-1403/1979-83, I, 312-313; VII, 175; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 399; a.mlf., *A'lâmü'n-nübela'*, V, 433; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 101-120*, s. 337-338; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 86-87; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 350-351; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 105; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 322; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 169-170; İrfan Abdülhamîd, *Dirâsât fi'l-fırak ve'l-akâ'idü'l-İslâmiyye*, Bağdad 1967, s. 129, 219-220; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikrî'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 329-332; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 305; İbrâhim Medkûr, *Fi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1983, II, 27; Muhammed Münîr ed-Dimaşkî, *Nemûze mine'l-a'mâlî'l-hayriyye*, Riyad 1401/1988, s. 235-237; Hüseyin Atvân, *el-Fıraku'l-İslâmiyye fi bilâdi's-Şâm fi'l-Asri'l-Ümevî* [baskı yeri yok], 1986, s. 83-91; M. Şemseddin, "Müttekellimîn ve Atom Nazariyesi", *DİFM*, I, 82-83; G. Vajda, "İbn Dirham", *EI*² (İng.), III, 747-748.

MUSTAFA ÖZ

CA'DE (Benî Ca'de)

(بنو جعدة)

Adnânîler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Kâ'b b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa'nın altı oğlundan biri olan Ca'de'ye nisbetle Benî Ca'de diye adlandırılan bu kabile İslâm'ın ilk dönemlerinde Yemâme bölgesinde, merkezi Felec olan Ekme (Ükme), Melâh ve Sîdâre'de yaşıyordu. Felec'e 7-8 fersah mesafedeki Gayl ve İnân adlı iki vadileri ve Atluhâ adında bir de su kaynakları vardı.

İbn Sa'd'ın verdiği bilgiye göre Benî Ca'de hicretin 9. (630) yılında İslâmiyet'i kabul etti ve Rukad (Rakkâd) b. Amr'ı Hz. Peygamber'e elçi olarak gönderdi. Hz. Peygamber de Rukad'a Felec topraklarından verimli bir arazi parçası bağışladı ve kendisine buna dair bir de belge verdi. Benî Ca'de'nin, Cerm kabilesiyle aralarında meydana gelen bir anlaşmazlık sebebiyle hakem olması için Hz. Peygamber'e başvurduğu bazı kaynaklarda zikredilmektedir.

Hz. Peygamber'e methiye yazan meşhur şair Nâbîga el-Ca'dî (ö. 50/670), Hz.